

RAZGOVORI

PISATELJ IN SODOBNOST

Anketa v krakovskem kulturnem tedniku »Życie literackie«

Poljaki imajo radi ankete in javne debate, posebno v zadnjih letih. Z njimi vetrijo ozračje in to velikokrat uspešno. Znajo se kulturno skregati in vsaj zadnjih nekaj let v umetnosti niso priznavali nezmotljivih avtoritet. V času, ko sem živel med njimi in spremljal njihovo kulturno življenje, so uredništva raznih časopisov, kulturnih tednikov, revij itd. kar drugo za drugim objavljala polemike ali anketirala bralce. Med drugim sem si zapomnil tale vprašanja: kaj mislite, kako bi najbolje pozidali Varšavo okoli arhitektonsko neokusne Palače kulture; dalje za pisatelje — kako pišete in zakaj pišete (bral sem kup duhovitih odgovorov in si skušal predstavljati, kako bi na to odgovarjali slovenski književniki); potem za mladino — kaj mislite o spolnem življenju današnjih mladih ljudi in sploh; pa še: kateri poljski film vam je bil v teh petnajstih letih najbolj všeč; katera knjiga se vam je v tem času najbolj priljubila itd. Odgovori, ki so bili natisnjeni, so bili večinoma zanimivi in polemični, statistični rezultati anket (predvsem ob knjigah in filmih) pa so včasih pravičnejše kot uradna kritika postavili na pravo mesto to ali ono umetniško delo. Morda bi kazalo tudi pri nas še večkrat, kot to storimo, razgibati kulturne delavce in občinstvo s čim podobnim, predvsem pa že z vprašanji dati anketi resen značaj, ne samo pečat drobnjarskega zbadanja.

Na vse to sem mislil, ko sem prebiral odgovore na anketo »Pisatelj in sodobnost«, ki jo je med literati razpisal krakovski kulturni tednik »Życie literackie« (Literarno življenje). Odgovore je začel časopis objavljati v začetku aprila. Mnogi od njih so aktualni in zanimivi, problemi v njih pa velikokrat podobni našim, zato naj vam iz njih posredujem nekaj najbolj zanimivih misli. Odgovore so poslali znani in manj znani pisatelji, uredniki in gledališki dramaturgi, zagovorniki in nasprotniki aktivizma v književnosti, nekateri so na izzivalno vprašanje odgovorili polemično, drugi resignirano, tretji spet s kako staro frazo, a vse to se da vendarle brati z zanimanjem in večkrat z odobravanjem.

Vprašanje, oziroma trditev, s katero je uredništvo izzvalo pisatelje, se glasi: »V današnjem literarnem življenju je veliko pisateljev, ki so bolj ali manj neprizadeti ob številnih vprašanjih, povezanih s socialnimi spremembami v naši družbi. Na prvi pogled bi se zdelo, da je osnovna in najenostavnejša naloga književnosti ta, da opisuje pojave, procese in trenja v družbi. Vendar sodobna književnost te naloge ne izpolnjuje in v praksi vsa bremena odlaga na ramena reportaže, radia in televizije. Rodilo se je celo prepričanje, da je v času radia in filma književnost teh obveznosti oproščena. Naša redakcija bi tu želela dati besedo pisateljem in njihovim prepričanjem...«

In pisatelji so se oglasili, nekateri celo precej glasno. Dajmo najprej besedo znanemu prozaistu Bohdanu Czeszku, ki pravi med drugim tole:

Pustimo ob strani vprašanje, kdo je koga izdal (ali še zmeraj izdaja): politika — literate ali literati — politiko. Osebnost sem prepričan, da politično angažiran pisatelj ne pomeni nič več kakor politično angažiran zgodovinar, filozof, gospodarstvenik ali sociolog. Mislim, da lahko vsakdo, ki mu je politiziranje strast, najde tudi v svojem poklicu možnost za to, saj kakor vidim, vam gre predvsem za politično književnost — samo da tega niste jasno zapisali.

Pisati resno o problemih današnjih dni se pravi pisati o socialistični družbi na Poljskem. Izkušnje, ki sem si jih nabral v publicistiki (da ne govorim o književnosti), pa mi govorijo, na kako različne težave lahko človek naleti, če se tega loti. Vzemimo prvo primerno temo: zaostalost naše vasi in nujnost, da se zavarujemo pred gladom. Pa poskusi tem stvarjem pogledati naravnost v oči in o tem pisati: rekli ti bodo, da strašiš kmete, ki že tako trdo garajo.

Druga takšna tema — ateisti in katoliki — bo prav gotovo spet koga po nepotrebnem zadela in grešni kozel boš ti.

Izpljunimo vse čvekarije ekonomistov in spregovorimo o stvari, ki leži na dlani: o tem, da bi bilo treba v industrijo vpeljati delo na akord kot najpravičnejšo osnovo za nagrajevanje in zavreči nesmiselno teoretiziranje, ki samo znižuje proizvodnjo. A kako to komu dopovedati?

Eden naših največjih problemov je prehajanje kmečkega prebivalstva v novi delavski razred. Delavci, ki jih imam v mislih, ko pravim »delavski razred«, niso niti malo podobnim tistim, kar poznam iz časov, ko sem še sam fizično delal. Razredna zavest, odnos do dela, odnos do tehnične inteligence, do zaupanih strojev in orodja — ob vsem tem se velikokrat zaskrbljeno zamislim. Zakaj je tako? Kje iskati vzroke? Odgovor nikakor ni lahak in niti najmanj rožnat.

Nakazal sem samo nekaj idejno-političnih problemov, ki bi se jih lahko lotil pišoči človek — a od katerih se sam ne bi upal lotiti nobenega.

Zdi se, da je književnost po vsem svetu vse manj v modi. Tudi pri nas. Leta 1959 sem napisal dve leposlovni knjigi. To me je stalo toliko truda in zakrivili sta toliko trenj, da imam za nekaj časa dovolj. Zdaj bom oddal založbam še dve drobnji knjižici (drugačnih trenutno ne pišem, ker nimam preveč idej, a bralcev ne bi rad dolgočasil) in tudi s tema dvema bom založbam zaradi nerentabilnosti nakopal na glavo kup skrbi. S skromnim honorarjem za ti dve knjigi bom morda lahko privoščil počitnice svojim otrokom in sebi. Morda bom kupil še šivalni stroj za ženo, saj me s tem že dolgo mori — toda tega še ne vem zagotovo. Potem bo kajpada prišel še poziv z davkarije, naj prijavim, če sem v preteklem letu zaslužil več kot 96.000 zlotov in uradnika bo spet sram, opravičeval se bo in spet se bo odigral eden tistih prizorov, kakršne ima tako rad naš humorist Sławomir Mrożek.

Za Czeszkom je povedala nekaj zanimivih misli pisateljica Maria Jaro-chowska. Mislim, pravi, da med pisateljem in snovjo vendar mora biti neka časovna odmaknjenost, kar ponavljamo že vsa ta leta. Takoj po vojni smo dobili več dobrih knjig, v katerih so pisatelji obravnavali snov iz vojnih let. Te knjige niso bile dobre samo zato, ker so dramatično prikazovale tiste peklenske dni, ampak tudi zato, ker so pisatelji v dolgoletnem prisilnem molku lahko pregneti, uredili in prečistili v sebi svoja doživetja. Medtem pa so po oktobru 1956, v času tako imenovanega obdobja »literature obračunov« na

Poljskem kar druga za drugo izhajale knjige, v katerih so pisatelji mrzlično izpraševali svojo vest in vest drugih. Imele so velik vpliv na milijone ljudi, a bile so, priznajmo si, mnoge nedodelane.

Priznam, pravi nadalje pisateljica, da so mnogi med nami posebno v zadnjih letih pokazali hrbet socialnim problemom in kolikor je bilo tega včasih preveč, toliko je danes tega premalo. Saj je vendar lažje napisati in si najti bralce za zgodbo z zakonskim trikotom kakor za tekst o problemih v kaki tovarni. Vsakdo lahko doživi ljubezenske prigode in nezgode in tudi pisatelj jih pozna iz lastnega življenja, a trenja v sodobni družbi, trenja, ki jih povzročajo socialne spremembe, mora pisatelj šele vsestransko preučiti, primerjati in se vanje poglobiti. To je garaško delo, a trenutno malo hvaležno, kajti okus bralcev so založniki v zadnjih letih izoblikovali tako, da mu je bližja kaka seksualno-sentimentalna knjiga kakor družbeno problemska.

Na to misel se deloma navezuje tudi razmišljanje dramaturga Jana Koprowskega. Pisatelji so po njegovem dandanes bolj kot kdajkoli uradniki, ki so kot delovna inteligenca socializmu potrebni. Družba jih za uradovanje tudi nagrajuje, zato pa jih je bolj kot nekoč odtrgala od globin življenja. Tudi literarna srenja je v atomski dobi razpadla na majhne otočke. Življenje, ki te otočke obliva, pomeni zanje neki drug svet, v katerega se osamljenim posameznikom ne ljubi zaplavati in ga resnično spoznati.

Sodobno poljsko dramatiko deli Koprowski na dva dela: prvič na stvari, ki sprožajo nepomembne in obrobne probleme sodobnega življenja, ulete v preživelo obliko meščanske drame, in drugič na »zgodovinske« drame, ki skušajo v kaki podobi iz preteklosti kritično prikazati sodobnost.

(Če mi dovolite pripombo, se ne strinjam popolnoma z gornjo delitvijo. Sam sem videl nekaj njihovih sodobnih stvari, ki so zadevale čas v živo in sem jih z veseljem šel tudi dvakrat gledat.)

Ob prvih, trdi pisatelj, skoraj ni vredno izgubljeni besed. Mrtve so že ob spočetju in, četudi pridejo na kak oder, odidejo z njega brez slave. Pa tudi druge, pogosto ambiciozne in s talentom napisane stvari, ne morejo celo v najlepši izvedbi nadomestiti tistega, kar ljudje čakajo: da bi se namreč pisatelj lotil sodobne problematike, ne v jeziku Ezopa, ampak v svojem lastnem.

»Odkrito priznam,« pravi Koprowski, »da sem pesimist, kar zadeva sodobno dramatiko. Ne verjamem, da bi kmalu dobili takšna dela. Razlogov je več in o njih bi rad spregovoril.

Pred kratkim sem poslušal predavanje nekega sociologa, ki je mimogrede povedal tudi tole: »Zdi se, da je najboljšo povest o vstaji v varšavskem getu napisal Amerikanec, ki je vse to poznal samo iz tistega, kar je prebral in slišal. Morda bo tudi naše partizane najbolje opisal nekdo, ki sploh ni bil med njimi.«

Največji roman našega časa je skrit v stavku: »V plinskih celicah v Auschwitzu so podušili 4 milijone ljudi.« Kje je pero, ki bo to opisalo?

In povojna, nam najbližja leta? Koliko sprememb in pretresov smo doživeli, kako naglo se vrste mimo nas dogodki, ob katerih kar naprej lovimo sapo. Književnost je kakor riba, ki jo je vrglo na suho. Komajda še lovi zrak. Zgodovine ne dohiteva, a kaj šele, da bi šla pred njo. Živimo v vrtincu sprememb, kjer vse vre in kipi; nismo in ne moremo biti opazovalci, ampak živimo sredi teh nenavadnih in velikih dogodkov. Toda ravno velika obdobja

niso ugodna tla za veliko književnost. Živimo kakor v vročici in primanjkuje nam časa. Ne čudim se, da je šele 15 let po vojni, leta 1959, napisal Leon Kruczkowski (eden najpomembnejših sodobnih poljskih dramatikov, avtor znamenite drame »Nemci« — opomba L. K.) dramo o prvih dneh svobode (»Prvi dan svobode«, krstna predstava je bila v Varšavi decembra 1959 — opomba L. K.) Šele danes pravilno ocenjujemo tisto, kar se je dogajalo takrat, kot bomo čez kakih dvajset let bolj presodili to, kar se godi danes.

Po mojem mnenju — še naprej citiram Koprowskega — pa je še nekaj, kar nam otežuje, da bi se lotili sodobne tematike. Preveč se moramo ozirati na levo in desno, kar zahteva od nas življenje, razne ustanove in mi sami. Prosim, razumite me pravilno. Mislim na ovire in obzire, ki jih prinašajo s sabo čas in različne razmere, v katerih nam je usojeno delati. Včasih so zgodovinsko nujne. Ne moremo iti mimo njih in trditi, da jih ni. Kadar pa se razne ustanove še okoristijo z njimi, takrat pride do že znane stvari: zgodovinar sodobnosti se umakne v davne čase, pisatelj pa se loti tako imenovanih nevtralnih tem ali samo obrobni družbenih problemov.

Podobno kakor v gornjih citatih Koprowski misli tudi Jan Józef Szczepański. »Naši dedje, ki jim je književnost pomenila več kot nam, niso poznali radia, filma in televizije. Naš čas pa ima vsa ta sredstva, da lahko takoj zapiše, kritizira in usmeri dogodke. V primerj s temi sredstvi gre književnost res naprej s hitrostjo želve, toda ali ni naloga književnosti nekaj drugega?

Ne smemo pretiravati in precenjevati vpliva književnosti na sodobno življenje. Zdi se, da bi morala naša literatura iz obdobja pred letom 1956 imeti — kot so trdili — velik vpliv na proizvodnjo. Saj je bila njena glavna naloga, da pomaga dvigati proizvodnjo, toda tu ni vsa književnost opravila ničesar. Zakaj? Ne samo zato, ker je bila skorajda brez umetniške vrednosti, ampak enostavno zato, ker književnost v tem primeru ni pripravno orodje in od nje ne moremo pričakovati, da bo delala usluge administraciji. S stališča umetnosti ni zmeraj važno to, kar se nekemu času zdi, da je najvažnejše. Umetnost nujno uporablja posplošitve in ji gre predvsem za osnovne in trajne elemente v človeški psihi in usodi.

Zdi se mi, da odvisnost literarnih stilov od splošnih družbeno-gospodarskih pogojev še ni povsem preučena. Vsekakor je vsako predpisovanje nekih zveličavnih pravil naivno.

Nisem literarni teoretik, pravi dalje isti avtor, a prepričan sem, da so vse omejitve, katere književnosti mehanično naložimo od zunaj, zanj škodljive.

Če se naš čas ne bo končal s splošno katastrofo, bo ostalo po njem več dokumentov in pričevanj, kakor po kateremkoli doslej. Ostali bodo bogati arhivi filmov, magnetofonskih trakov, fotografij, časopisnega materiala in znanstvenih obdelav. Delež književnosti bo sicer bolj skromen, toda bolj specializiran kot nekoč. Ker književnost dandanes ne opravlja več naloge narodnega buditelja, politika, branilca itd., bo posredovala prihodnosti predvsem naše duševne in moralne profile. Naš čas ne bo ostal brez portreta. Njegove obrise lahko že danes vidimo v delih naših najboljših pisateljev — od Brandysa do Mrożka, od Harasymowicza do Putramenta (Brandys in Putrament sta dva med najvidnejšimi sodobnimi poljskimi prozaisti, Mrožek je edinstveno ime v sodobni poljski satiri, Harasymowicz pa mlad, nadarjen pesnik moderne smeri — op. L. K.).*

»Nikar ne širite nepotrebnega preplaha, gospod urednik,« zaključuje Szezepański svoje pismo. »Ne pustite se zavesti paniki, ki jo širijo razni strici, tete in guvernante književnosti. Kajti ti si predstavljajo, da književnost ne bo izpolnila svoje naloge, če ne bo poslušala njihovih pedagoških otrobov.«

Da pravzaprav s to sodobno književnostjo vendar ni tako hudo, kot bi človek sodil po zaskrbljenem uvodu uredništva in kot tožijo »razni strici, tete in guvernante književnosti«, pritrjuje še urednik Leon Gomolicki iz Lodža. Takole pravi: »Ali se vam ne zdi, da pretiravamo, ko trdimo, da se naši pisatelji izogibljejo sodobne tematike? Da podcenjujejo življenje, sredi katerega živijo? Na svojem ozkem področju, v uredništvu redakcije mlade provincialne založbe, srečujem stvari, ki to zanikajo. Iz našega natečaja za roman se je izluščilo enajst del, ki smo jih nagradili — in med temi enajstimi jih kar sedem obravnava sodobno temo.« Potem našteje imena in nadaljuje: »Povečini so ti avtorji začetniki. Vsa ta dela kajpada ne načenjajo sodobnih problemov v enaki meri, nekaterim je današnji čas samo temelj, na katerem gradijo nekaj svojega — toda tudi to že nekaj pomeni in ne daje povoda, da bi bili pesimisti.«

Ta zapis o trenutnem stanju v sodobni poljski književnosti, pravzaprav bolj v prozi in dramatikah kot v poeziji, bi bil preobširen, če bi podrobneje navajali tudi misli drugih avtorjev, ki so se oglasil v anketi. Bralec lahko že v doslej citiranih mislih opazi eno glavnih značilnosti vsega sodobnega poljskega kulturnega življenja — namreč boj med bolj ali manj uradno zaželeno smerjo na eni strani in kulturnim svobodoumjem na drugi. Krčevito trganje oklepa, ki ga je nadelo poljski književnosti obdobje stalinizma nekako v letih 1949—1955, daje v bolj sproščenih pogojih po letu 1956 že nekaj let osnovni ton njihovemu kulturnemu dogajanju in privede včasih do sunkovitega trčanja misli in pogledov. Anketa, o kateri poročam, je pravzaprav precej umirjena, kajti sam sem v letu dni življenja med Poljaki (pa tudi danes, kolikor lahko spremljam njihov tisk) naletel tudi na bolj temperamentne spopade. Zato naj za konec izbrskam iz avtorjev, ki so mi še preostali (navajal bom samo misli brez imen, kajti misli povedo več kakor nepoznavalcu neznana imena) le še nekaj temperamentnih pogledov na problem pisatelj — čas.

V novem času smo se znašli kakor dojenčki — pravi eden od diskutantov — kakor dojenčki, ki so jih že prvi dan postavili na noge in zahtevajo od njih, naj hodijo. Zraven pa se ob tem dojenčku starši še prepirajo, s katero nogo naj stori prvi korak. Z levo? Z desno? In v katero smer: nazaj (vsekakor udobneje, ker je pot izhrojena)? Ali naprej (vsekakor naprej, če hočemo priti na cilj)? To, da je pisatelj neposredno angažiran v družbi, mu daje res velike, največje možnosti, toda književnost vendarle ne sme biti navadno zrcalo življenja (če sploh je zrcalo), ne sme biti podobna sliki na filmu, ampak prej sliki na röntgenskem aparatu, ki pokaže tisto, česar z golim očesom ne moremo videti.

Zdi se mi — navajam dobesedno naslednjega anketiranca — da od književnosti zahtevamo veliko preveč. Sredi svobodnih umetnosti je književnost najbolj obremenjena z nalogami, bolj kot n. pr. likovna umetnost, ki razpolaga z večjo količino sredstev kakor leposlovje. Književnost je zmeraj na kaki fronti, pošiljajo jo celo na take dele bojišča, kjer že vnaprej predvidevajo poraz. Kriva pa sta kajpada pisatelj in njegova knjiga. Pred leti smo bili priča mnogih prečudovitih bojnih podvigov, ki jih je zakrivilo

precejevanje književnosti in v katerih je bila glavno orožje knjiga. Spominjam se obreda, ki so ga opravljali v Šleziji okrog nekega produkcijsko-vojnega romana. Zgodilo se je v nekem mestu s težko industrijo. Dolgo so razmišljali, kako bi lahko ta knjiga pripomogla eni od železarn, ki je precej mlahavo izpolnjevala svoje planske naloge. Z administrativnim pritiskom so našli knjigi številne bralce. Potem pa so povabili pisatelje, tisk, radio, razne družbene delavce in skoraj pol delovnega kolektiva k razpravi o tej ubogi in nič krivi knjižici. Nekaj ur so govorili o njej, ponavljali vsebino njenih brezbarvnih poglavij, vse to na veliko napihovali, fantazirali o stvareh, o katerih ni bilo v knjižici niti besede, drug drugemu čestitali, da so knjigo tako pridno prebrali, dajali za vzgled njene juñake kot vzgledne in domoljubne ljudi, kot primere, katerim je treba slediti, se spraševali: »Zakaj pa v naši železarni ni takšnih?« — In vendar je bilo vse to jalovo početje. Železarna je še naprej delala slabo in šele v zadnjih letih je — ne zaradi književnosti, ampak po zaslugi pametne reorganizacije — prišla na zeleno vejo... Knjiga ni in ne more biti mobilizacijski plakat. Vsako leposlovno delo še nima pravice in naloge, dvigati trenutna bremena časa. Medvedjo uslugo delajo sodobnosti slaba dela, saj jo pred morebitnimi bralci v prihodnosti samo smešijo.

In še: kje so meje »sodobnosti«? Ali naj ta beseda označuje samo našo generacijo — ali tudi tiste, ki šele doraščajo? Ali nista »sodobnost« tudi naš predvojni in vojni čas? Ali je res sodobna samo tista tema, ki jo vzame pisatelj neposredno iz današnjih dni? Vemo, da ni — toda kdo o tem odloča? Pisatelj, kritik, literarni zgodovinar — ali morda politik, družbeni delavec itd? Kaj pa, če se vsi ti po vrsti motijo, kadar kaj razsojajo? Kaj, če se čez leta izkaže, da so pesamezne drobne impresije, obrobni zapiski o našem času ali miniaturne lepše zadele in ujele ta čas kakor zgovorne epopeje in mogočne konstrukcije?

Ne bodimo torej nestrpni — zaključuje eden od anketirancev svoj odgovor — ne preganjajmo in ne učimo pisatelja, kajti pisatelj ni robot, ki bi ga lahko navili. Včasih misli tudi samostojno, neodvisno od zunanjih vplivov; zaupajmo njegovi zrelosti in pravici do spoznanja. Današnja književnost morda res ne zadovoljuje potreb dneva, toda morda bo zadostila potrebam stoletja?

Lojze Krakar